

УДК 378:37.011.31

О. В. Куліш

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

І. В. Сірик

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА У ВНЗ

У статті охарактеризований юнацький період становлення професійної ідентичності, з'ясовано провідні новоутворення даного етапу. Розкрито чинники, які здійснюють вплив на формування професійної ідентичності майбутнього психолога у вищому навчальному закладі. Проаналізовано етапи становлення професійної ідентичності студентів психологів.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, студентський вік, професійне самовизначення, юність.

Постановка проблеми. Юнацький вік є одним із провідних періодів у професійному самовизначенні особистості. В цьому віці відбувається формування відносно стійкого уявлення про себе, виникає особливе особистісне новоутворення, яке в психологічній літературі позначається терміном «самовизначення». Особливого значення набувають уміння особистості адекватно сприймати складні ситуації, правильно оцінювати себе й свої вчинки, конструювати образи свого «Я» (особистісний, професійний, соціальний), планувати своє подальше життя. У зв'язку з динамікою розвитку суспільства вагомим значення набуває тема професійної ідентичності, яка формується у студентському віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної ідентичності досліджувалась у роботах Є. Єрмолаєвої, Н. Іванової, Л. Шнейдер.

Мета статті – розкрити сутність поняття професійної ідентичності та описати особливості становлення професійної ідентичності студента психолога у вузі.

Виклад основного матеріалу. Студентський вік це час освоєння професійних ролей, початок самостійного життя. Особливої актуальності для особистості в цьому віці набувають питання сенсу життя, його призначення, визначення власного «Я», самопізнання та самовиховання. Л. Столяренко окреслює поняття «студентство» як «особливу спеціальну категорію, специфічну спільність людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти» [6, с. 160]. Студентство включає людей, які цілеспрямовано, систематично оволодівають знаннями й професійними вміннями та навичками. Як соціальна група студентство

характеризується професійною направленістю та сформованістю ставлення до майбутньої професії.

Одним із центральних понять в юнацькому віці є професійне самовизначення. Наслідком помилкового вибору професії стає безробіття. Згідно з Л. Шнейдер [8] психолог, який має розвинуту професійну ідентичність, буде виявляти обґрунтований оптимізм з приводу своїх потенційних успіхів у майбутньому, впевнений у своїй професійній значимості, вільний і відкритий у професійно-комунікативних позиціях тощо.

Юність – це час самоаналізу й самооцінювання. Самооцінювання здійснюється шляхом порівняння ідеального «Я» з реальним. За Е. Еріксоном, для юнацького віку є характерною криза ідентичності, яка складається з серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень. Якщо юнакові не вдається вирішити ці завдання, у нього формується неадекватна ідентичність, розвиток якої може йти за чотирма основними лініями:

- 1) відхід від психологічної інтимності, уникнення тісних міжособистісних відносин;
- 2) невміння розподіляти час, неспроможність будувати життєві плани;
- 3) нечіткість продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси й зосередитися на провідній діяльності;
- 4) формування «негативної ідентичності», відмова від самовизначення й вибір негативних образів для наслідування [9, с. 28].

Серед науковців існують дві точки зору стосовно формування професійної ідентичності у студентів. Одна з них полягає в тому, що лише в практичній діяльності відбувається формування професійної ідентичності особистості. Відповідно,

з цього випливає висновок, що в умовах ВНЗ неможливо її сформулювати.

У науковій літературі є різні точки зору з приводу того, кого саме можна вважати професійно-ідентичною особистістю. Так, Є. Єрмолаєва [2] у своїх наукових концепціях зазначає, що професійно-ідентичними можуть вважатися тільки професіонали, які володіють стабільною основою (реалізується за рахунок соціальних інститутів, що об'єднують людей у спільноту з розподілом ролей і функцій, з відтворенням суб'єктів праці та трудових відносин у стійких формах навчання і закріплення знань) і перетворювальним потенціалом.

І. Родічкіна [5] також у своїх працях зазначає, що поняття «професійна ідентичність» стосується тієї категорії людей, для яких провідною основою ідентифікації є професійна праця. У цьому контексті професійна ідентичність є продуктом тривалого особистісного розвитку, який з'являється на достатньо високих рівнях оволодіння професією і виступає як стійка узгодженість основних елементів професійного процесу.

Формування професійної ідентичності починається лише після закінчення професійного навчання й переходу до практики професійної діяльності; у самому ж ВНЗ студентам доступна діяльність підготовчого характеру [5]. На етапі професійного навчання закладаються лише передумови професійної ідентичності, а її формування й подальший розвиток відбуваються після первинної адаптації молодого фахівця, у періоди більш щільної професійної активності.

Дослідники Г. Гарбузова [1], Є. Трандіна [7], Л. Шнейдер [8] дотримуються іншого бачення і зауважують, що професійна ідентичність розвивається в ході навчання, що професійна освіта є одним із витоків її формування. Так, Л. Шнейдер зазначає, що під час навчання у ВНЗ формується міцна основа професійної діяльності, студент може вважатися ідентичним обраній професії, якщо він: усвідомлює свою належність до певної професійної спільноти; володіє знаннями про свої сильні та слабкі сторони, про ймовірні зони успіхів і невдач у майбутній професійній діяльності; має достатньо чітке уявлення про себе і про свою роботу в майбутньому [8]. Основним видом діяльності студента є навчально-професійна діяльність. Тому професійна самосвідомість студента – це усвідомлення себе як студента і представника майбутньої професійно-виробничої діяльності.

Ми поділяємо точку зору науковців, які роблять акцент на положенні про те, що вже обираючи майбутню професію, майбутній психолог ідентифікує себе з нею, враховує свої здібності, інтереси й можливості, а також основні вимоги і критерії до себе відповідно до професії.

Професійна ідентичність тісно пов'язана з професіоналізацією індивіда, яка розглядається як

складний соціально-психологічний процес, який містить професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, прийняття норм поведінки в межах професійних груп. Саме взаємодія з членами професійної спільноти сприяє засвоєнню особистістю професійних стандартів, оцінці рівня оволодіння нею професією. Підтвердження професійних норм в практиці професійного спілкування та діяльності допомагає індивідові сформулювати й підтримувати професійну ідентичність, зберігати власний статус [2].

Дослідниця О. Трандіна [7] також у своїх працях зауважує, що професійна ідентичність може виступати як: основна тенденція професійного становлення особистості; показник рівня розвитку суб'єкта, його професійного шляху; динамічне утворення, яке змінюється під дією низки факторів, основним із яких є професійне навчання.

Науковець Н. Іванова [3] виділяє три етапи становлення професійної ідентичності студентів педагогічного ВНЗ:

1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою. При цьому у майбутніх педагогів формується ціннісне ставлення до обраної професії;

2) підтвердження/заперечення первинного вибору. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або навпаки – до впевненості у ньому;

3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студентів до отождення себе зі своєю професійною діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Ідентичність виявляється важливим регулятором і значущим складником самосвідомості й соціальної поведінки особистості. Сучасний вектор дослідження ідентичності полягає у вивченні тих компонентів цього явища, що пов'язані з процесами соціального і професійного становлення особистості. Професійне становлення, під час якого здійснюється перетворення індивіда на професіонала, супроводжується зміною уявлень людини про себе, своє місце у професійній спільноті, тобто набуттям професійної ідентичності [2].

Згідно з А. Лукіяничук [4] людина завжди намагається інтерпретувати події згідно з власною «Я-концепцією» з метою забезпечення відповідності почуттів і поведінки. У процесі навчання й особистісного зростання людини можна спостерігати таке явище, як «консервативність» «Я-концепції», що зумовлена впливом стереотипів самосприйняття. Існують два способи боротьби з «консервативністю» «Я-концепції»: перший полягає у створенні умов для набуття впевненості у собі,

власному професійному потенціалі, розвитку компетентності і почутті власної гідності з метою досягнення професійної ідентичності і побудови адекватного образу «Я»; другий пов'язаний із формуванням ідеальної картини майбутнього (у професійній й особистісній сферах), виявленням і актуалізацією власних професійних ресурсів.

Відомо, що особистість із заниженою самооцінкою концентрується на негативному баченні власних професійних перспектив, що викликає труднощі під час побудови ідеального образу успішного професійного майбутнього. Особистості із порушенням ціннісно-мотиваційної сфери можуть виражати викривлені побажання з приводу їхнього майбутнього в даній професії, що не відповідає змісту трудових умов. Головна мета досягнення почуття професійної ідентичності полягає у переході від зовнішніх джерел підкріплення і зворотного зв'язку в професійній діяльності до внутрішніх джерел, тобто до самопідкріплення. На початковій стадії формування професійної ідентичності підтримку особистості виявляють близькі люди, друзі і зацікавлені співробітники організації. Передбачається, що надалі почуття ідентичності стане частиною свідомості особистості [3].

Науковець О. Трандіна, досліджуючи періодизацію професійного розвитку, що базується на досягненні особистістю певного рівня професіоналізму, відносить період професійного навчання у вищій школі до професіоналізму, що містить етапи адаптації до професії, самоактуалізації у професії, вільного володіння професією у формі майстерності [7].

Г. Гарбузова [1] у своїх наукових студіях наголошує, що розвиток професійної ідентичності відбувається в період професійного навчання у вищому навчальному закладі. Дослідниця виділяє у структурі професійної ідентичності три основні етапи формування у студентів професійної ідентичності.

Перший етап – адаптаційний (1 курс) – це період осмислення професійної ідентичності, коли на основі входження у нове соціальне та професійне середовище зовнішня студентська ідентичність переходить у внутрішню прийнятну, усвідомлену, емоційно забарвлену характеристику. Це нестабільний етап, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента («Я-студент») та очікувань майбутньої професійної ідентичності.

Другий етап – стабілізуючий (2–3 курс) – це період, коли на основі усвідомлення вимог нової соціально-професійної ролі, власних здібностей та можливостей відбувається усвідомлення досягнень, які зроблені завдяки власним зусиллям. У цей період конструктивні схеми саморозвитку знаходяться в достатньо стабільному стані, оскільки студент починає отримувати задоволення від сприйняття себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності («Я – майбутній спеціаліст»).

Третій етап – уточнювальний (4–5 курс) – період, коли на основі усвідомлення спектру ролей, засвоєних у ході професіоналізації, відбувається формування нових цілей та перспектив. Це другий нестабільний період, сенс якого зводиться до переосмислення та уточнення різних варіантів професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування та період розвитку професійної кар'єри («Я та моя професія і кар'єра»).

Слід зазначити, що ці етапи формування у студентів професійної ідентичності не існують ізольовано, вони тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені.

За Г. Гарбузовою, розвиток професійної ідентичності у ВНЗ формується в процесі оволодіння знаннями (увага акцентується на інтелектуальному складнику особистості), інтеріоризації набутих знань (можливість розвитку в процесі емоційально-вольової сфери студента), практично-орієнтованій діяльності (проходження педагогічної практики), у використанні активних методів роботи для освоєння професії, а також у введенні в навчальний процес циклу занять, які безпосередньо розвивають професійну ідентичність особистості.

Процес формування у студентів професійної ідентичності, згідно з Г. Гарбузовою, починається з упевненості у правильності вибору професії та позитивного ставлення до себе як до суб'єкта навчально-професійної діяльності і майбутньої професійно-виробничої діяльності. Професійна ідентичність (усвідомлення своєї тотожності з професійним Я-образом) ґрунтується на формуванні образу професії, осмисленні професійного Я-образу, формуванні позитивної Я-концепції, аналізу Я-образу: ідеального, нормативного, реального.

Професійна ідентичність є обов'язковим і невід'ємним складником професіоналізму та водночас умовою його формування. Розвиток професійної ідентичності може відбуватися у таких напрямках: розвиток потреб й інтересів; формування домагань особистості у плані визначення того, ким та яким людиною себе бачить; відбувається все більш глибоке усвідомлення себе, своїх можливостей та потреб.

Формування професійної ідентичності у студентів розглядається вітчизняними та зарубіжними науковцями у контексті проблеми професіоналізації. Досліджуючи основні причини відмови майбутніх фахівців від професійної самореалізації, О. Єрмолаєва [2] вказує на те, що в процесі навчання студентів відбувається зміна їх уявлень про майбутню професійну діяльність. Умовно дослідниця назвала їх «успішною» та «неуспішною» динамікою. Успішна динаміка виявляється в розширенні кола адекватних уявлень про професію (знання сфер, де можна пристосувати

свої професійні сили, реальні місця роботи, труднощі й проблеми, умови оплати праці, можливості кар'єрного зростання тощо). Основним показником успішної динаміки виступає готовність до професійної самореалізації в наявних життєвих умовах, яка формується на основі професійної ідентичності. Неуспішна динаміка виявляється у тому, що за відсутності якісних змін у структурі професійної мотивації в студента зростає соціальна бажаність відповідей, накладається табу на обговорення таких проблемних галузей професіоналізації, як рівень зарплати, престижність, кар'єрне зростання тощо. Неуспішна динаміка зумовлена нездатністю майбутнього фахівця ідентифікувати себе з майбутньою професією, з мотиваційною й професійною неготовністю до зміни соціальної позиції професіонала. Незважаючи на задовільну академічну успішність, такі студенти усвідомлюють власний непрофесіоналізм, переживають негативні емоції й у зв'язку з цим відмовляються від професійної самореалізації. Практика свідчить, що від професійної самореалізації відмовляються не лише студенти з невисокою успішністю, а й значно частіше успішні студенти. Серед основних причин такої відмови виділяють: соціально-економічні (здебільшого низький рівень оплати праці); особистісні: неадекватно завищений рівень домагань; особистісні проблеми як основний мотив вибору професії, що втрачає свою актуальність до кінця навчання; зміна ціннісно-смісловної ієрархії, в результаті чого визначальними стають меркантильні потреби, задоволення яких мало ймовірно в професійній діяльності педагога; специфіка навчання; складність професійної діяльності. Кризи, які виникають у студентів, часто пов'язані з несформованим почуттям власної ідентичності, з недостатньою рефлексією.

На основі уявлень про професійну ідентичність О. Єрмолаєва [2] обґрунтувала актуальну для сьогодення проблему професійного маргіналізму. Проблема маргіналізму розглядається у ракурсі проблем професіоналізації, професіоналізму, професійної ідентичності, професійного самовизначення. Поняттям «маргіналізм» широко оперують у соціології. До маргіналів зазвичай відносять тих осіб, котрі внаслідок тих чи інших причин виявились відірваними від звичного соціально-культурного середовища і не зуміли включитися в нове для них середовище, яке з погляду їхнього статусу залишається важкодоступним. Отже, статус таких осіб має проміжний характер. Основний принцип маргіналізації – розрив духовних, економічних і особистісних зв'язків; під час входження людини в нову соціальну спільноту зв'язки і стосунки з іншими людьми встановлюються повільно. У багатьох маргіналів виникає почуття невпевненості, вони починають звинувачувати інших у власних труднощах.

Молоді фахівці іноді протидіють перспективі змінити усталений погляд на світ, на професію, на самого себе, на своє місце в світі та професії. Засобом захисту виступає розчарування у навколишній дійсності, у навчальному закладі, у професії.

А. Лукіячук [4] виділяє такі варіанти «захистів-розчарувань»: розчарування в навчальних предметах (окремих або більшості); розчарування у викладачах, які раніше подобались. На певному етапі навчання студент виявляє, що викладач – це звичайна людина, яка не позбавлена недоліків; розчарування у навчальному закладі; розчарування у перспективах подальшої роботи.

Якщо розглядати особливості професійної ідентичності на прикладі студентів психологів, то це є необхідним складником у їх професійному становленні. Професійна ідентичність майбутнього психолога – динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) та має подальший розвиток у його професійній діяльності. Під час навчання студенти мають сформувати уміння, знання і навички, які необхідні для психолога професіонала. А також пройти курс власної психокорекції як необхідної умови становлення висококваліфікованого спеціаліста, який може надавати психологічну допомогу людям. Професійна ідентичність виступає як необхідний складник професійного розвитку особистості, становлення професіонала та кар'єрного росту. Формуючи професійну ідентичність, психологи формують власний стиль роботи, усвідомлюють свої професійні можливості, вчать управляти розвитком власної кар'єри, підвищують свою професійну компетентність, яка є необхідною під час надання допомоги особистості.

Професійна ідентичність передбачає функціональну та екзистенційну відповідність людини професії, вміння ефективно виконувати професійні функції, відчуття власної ефективності. Згідно з Л. Шнейдер [8], якщо розглядати розвиток суб'єкта праці як процес досягнення професійної ідентичності, тоді типи самовизначення (у конкретних трудових функціях, у межах певного трудового процесу, спеціальності, самості, культури) можна співвіднести з об'єктивними або ситуативними (зовнішніми) складниками професійної ідентичності, а рівні реалізації можливостей самовизначення – із суб'єктивними.

Висновки. Отже, згідно з проведеним теоретичним аналізом наукової літератури професійна ідентичність майбутнього психолога – це усвідомлення своєї приналежності до професії психолога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (якості особистості, знання, вміння та навички) та співставлення своєї відповідності професійному образу. Від того, як пройде процес професійної ідентичності студента психолога, залежить його професійне та особистісне станов-

лення як висококваліфікованого, конкурентоспроможного і успішного психолога професіонала.

Література:

1. Гарбузова Г.В. Социально-профессиональная идентичность будущих специалистов как предмет педагогического анализа. *Актуальные проблемы педагогики и образования*. Брянск : Изд-во БГУ, 2005. С. 106–108.
2. Ермолаева Е.П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза. *Психологический журнал*. 1998. № 4. Т. 19. С. 80–87.
3. Иванова Н.Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях. *Вопросы психологии*. 2008. № 1. С. 89–101.
4. Лукіячук А.М. Проблема ідентифікації у професійному становленні студентів вищого навчального закладу I–II рівнів акредитації педагогічного профілю. URL: www.narodnaosvita.kiev.ua/vypysku/3/statti/21_ukiyanchuk/lukiyanchuk.htm.
5. Родичкина И.И. Условия развития профессиональной идентичности в вузе. *Известия Российского гос. педагогического ун-та им. А. И. Герцена. Серия: Психолого-педагогические науки*. 2008. № 12(88). С. 226–229.
6. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко. 2-е изд., перераб. и доп. Ростов на Дону : Феникс, 2003. 544 с.
7. Трандина Е.Е. Становление профессиональной идентичности у студентов юридического вуза : дисс. на соискание научной степени канд. психол. наук : специальность – 19.00.07 / Елена Евгеньевна Трандина. Ярославль, 2006. 225 с.
8. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг. Москва : Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та, 2004. 600 с.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис ; пер. с англ. Москва : Прогресс. 1996. 344 с.

Кулиш Е. В., Сирик И. В. Становление профессиональной идентичности студента психолога в высшем учебном заведении

В статье охарактеризован юношеский период становления профессиональной идентичности, выяснены ведущие новообразования данного этапа. Раскрыты факторы, которые осуществляют влияние на формирование профессиональной идентичности будущего психолога в высшем учебном заведении. Проанализированы этапы становления профессиональной идентичности студентов.

Ключевые слова: *идентичность, профессиональная идентичность, студенческий возраст, профессиональное самоопределение, юность*

Kulish O. V. Siryk I. V. Formation of a professional identity of a student of a psychologist in an institution of higher education

In this article the adolescent period of professional identity formation has been outlined, some basic innovations of the given period have been discovered. The factors that have an impact on professional identity formation of a future psychologist in higher educational establishments have been identified. The stages of professional identity formation of students have been analyzed.

Key words: *identity, professional identity, student age, self-determination, adolescence.*